

Kulturarvsarealer – hvordan og hvorfor?

Af Anne Nørgård Jørgensen, Det arkæologiske kontor, Kulturarvsstyrelsen

Danmarks 48 museer med arkæologiske ansvarsområder udpeger pt. i samarbejde med Kulturarvsstyrelsen en række såkaldte kulturarvsarealer – dvs. arealer hvor der findes arkæologisk erkendte og velbevarede kulturlevn. Det bliver derved for første gang muligt for faget arkæologi, at lægge et materiale frem med arealangivelser over de – efter museernes faguddannede og særdeles stedkendte arkæologers opfattelse – absolut bedste arkæologiske levn vi har".

Kulturarvsarealer, kultur- og naturmiljø

Udpegningen af kulturarvsarealer ligger helt på linje med udpegningen af særligt bevaringsværdige naturområder, dyre- og plantearter, hvilket har været normal praksis gennem mange år. Naturområdet har således været velforberedt både politisk og planmæssigt. Man kunne til hver en tid lægge et kortmateriale på bordet med præsentation og argumentation for, hvilke områder man ønskede, at få i betragtning til den ene eller anden form for beskyttelse. Vel at mærke i en faglig detaljeringsgrad, som man kan misunde naturfagene.

Man kan derfor undre sig over, at noget tilsvarende aldrig er foretaget for de arkæologiske levn, og hvor arealstørrelsen er mulig at angive. Vi har fornemme kulturmiljøudpegninger, der kan benyttes i plan-sammenhæng, men det konkrete og specifikke arkæologiske materiale har vi aldrig kortlagt systematisk udover punktangivelser, fredede arealer og de ganske få udvalgte udgravede undersøgelsesområder, som har fundet vej til sognebeskrivelsens registrering.

Kulturarvsarealerne, der er defineret i den vejledning, der er udsendt til de indberettende museer i april 2003, adskiller sig væsentligt fra kulturmiljøudpegningerne¹. Kulturarvsarealerne udspringer ene og alene af det arkæologiske materiale. Arealerne rummer "erkendt" materiale knyttet til veldefinerede arkæologiske lokaliteter ofte indenfor en enkelt periode. Det kan være bopladskomplekser, gravpladser, højgrupper, Sarup-anlæg og køkkenmøddinger etc.

Der er klart behov for både kulturarvsarealer og kulturmiljøudpegninger, da først nævnte er reelle fakta, som vi kan dokumentere,

hvorimod sidstnævnte rummer både fakta og potentielle eller mulige lokaliteter, samt fysiske levn over- og under jordoverfladen, landskabsmæssige forhold og helhedsstudier m.m.

Helhedsstudier er grundlæggende for forskningsområder og helt nødvendige set ud fra analyser af konteksten til en kendt lokalitet. Det samme er topografiske studier og studier af kortmateriale etc. Men vore formodninger, og det vi mener, er potentielt spændende arkæologisk set, kan ikke bruges i den sammenhæng, som kulturarvsarealerne var tiltænkt. Kulturarvsarealerne er nemlig en samlet status, over den viden vi har i dag, om det vi selv betegner som det bedste arkæologiske materiale og udbredelsen af dette. Arkæologer har god fornemmelse for landskab og topografi. Mange vil kunne sige: "Her har jeg givet vis en af Danmarks mest interessante bronze- eller jernalderalderboplads, vi har bare ikke set den endnu, men vi har flere indikatorer i landskabet for, at den må være der". Men det går ikke, når det arkæologiske fag skal udtale sig fagligt troværdigt om et konkret erkendt arkæologisk materiale. Meningen er, at både bygherre og lodsejere skal vænne sig til, at se, at deres jord rummer konkret og dokumenteret materiale fra vor fortid, og det skal tages vare på. Det er svært at bede nogen tage vare på noget man "formoder" vil være der? Tage vare på, holde øje med er de bedste nøgleord om kulturarvsarealerne.

Kulturmiljøerne dækker, som nævnt, fint over både kulturarvsarealer og de potentielle arkæologiske områder, og meget meget mere. Og generelt er kulturmiljøer langt større. Her får vi tilfredsstillet de helhedsstudier, som er nyttige

i forsknings- og planmæssige sammenhænge. Det var ingen grund til at udpege både kulturmiljø og kulturarvsarealer, hvis arealerne var defineret på et og samme grundlag. Kulturarvsarealer er normalt mellem 0.5 til 200 hektar. Det mindste vi kender er kirkegårde på 0,5-2 hektar, og de største ligger indenfor bopladsområderne så som Vorbasse (50 hektar), Gudme (50 hektar), Sorte Muld (100 hektar). I en række tilfælde har man dokumenteret både højgruppe og større bopladsområder i en stor sammenhængende gruppe, og her kan man meget vel nå op på 300- 350 hektar, men så er vi også nået ydergrænserne for de erkendte arkæologiske kompleksers omfang. Dette er gennemgået i vejledning under pkt. 1. Kulturmiljøudpegningerne rummer derimod måske flere tusinde hektar, så alene størrelsesmæssigt ligger de to udpegninger langt fra hinanden.

Der behøver ikke være meget miljø omkring et kulturarvsareal, det kan for den sags skyld ligge på en gammel losseplads eller under et højhus, for nu at trække linjerne skarpt op. Størstedelen af kulturarvsarealerne hører til gruppen af ikke umiddelbart synlige fortidsminder, bortset fra de enkelte højgrupper, tørvegskonstruktioner, voldsteder, byhøje, bautastenslunde og andre forhistoriske eller middelalderlige anlæg, der stikker op over jordoverfladen.

Arbejdsgang omkring udpegningen af kulturarvsarealerne

Samtlige museer har netop nu afsluttet udpegningen af de arealer, som de mener, bør være af national eller regional betydning (oktober 2004), og vi nærmer os hastigt det tidspunkt, hvor vi vil have overblik over det endelige antal af kulturarvsarealer. Det bliver interessant at se, hvad det endelige antal kulturarvsarealer bliver, men det er for så vidt ikke så vigtigt, idet databasen bliver opdateret efterhånden, som museerne finder nye områder, de mener, bør tages i betragtning eller ønsker ændringer af de allerede kendte. Oprindeligt har Kulturarvsstyrelsen anslået gennemsnitligt 20 arealer pr. museum, dvs. 1000 arealer, men museernes ansvarsområder varierer jo som bekendt i størrelse, og ingen kan på forhånd angive det samlede antal før alle museers materiale er gennemarbejdet. De mindre museer

har udpeget måske 10 arealer, hvorimod større museer med meget store ansvarsområder udpeger 50 til 100 arealer. Det bør her nævnes, at der er tale om aflønning af museerne for udpegning af kulturarvsarealerne, og at styrelsen anmodede museerne om, at benytte det faste personale med godt lokalt kendskab.

Efter indsendelse af udpegningerne til Kulturarvsstyrelsen, der er foretaget "on line" for alle museers vedkommende, bliver materialet gennemgået og vurderet endnu engang i en arbejdsgruppe, der går på tværs af styrelsen, dvs. at den omfatter både Dokumentation og Fortidsminder. Det daglige ansvar varetages af en arkæolog fra hver afdeling. Dertil kommer IT bistand, samt faglig arkæologisk bistand ved specialspørgsmål, og endelig større problemspørgsmål behandles på chefniveau. Dialogen med museerne går således gennem to faste personer, der ser alt materiale og vurderer alle udpegninger. Udpegningerne vurderes dels vedr. areal og omfang, dernæst kulturlag, bevaringsgrad og evt. nedslidning, samt "trussel" (f.eks. om et areal ligger i dyrket mark og hvor hård jordbehandling, der finder sted), der vurderes fundmateriale, museernes kulturhistoriske begrundelser, kildeværdi, publiceringer, sjældenhed, kontekst, sognebeskrivelsesdata, fredede områder, udgravningsarealer – så at sige alle de tilgængelige data, der kan være knyttet til arealet.

Da museernes udpegning er arbejdsopgaver, der er købt og betalt af styrelsen er det helt naturligt at arbejdet dels gennemgås i detaljer og dels ønskes udbedret såfremt, der er opstået fejl eller misforståelser ved udpegningen. Efter vurderingen modtager museerne hver især en samlet vurdering af de udpegede arealer, og Kulturarvsstyrelsen går her i dialog med museerne om de ovennævnte data, f.eks. for fremskaffelse af yderligere begrundelser for udpegning eller dokumentation for områder indenfor arealet, som ikke er klart defineret. Det er en omfattende proces, der ofte medfører, at museerne skal finpudse materialet. Denne proces er pt. gennemført for ca. 20 % af museerne.

Herefter besvarer museerne Kulturarvsstyrelsens vurdering, og tilbage står den endelige udpegning med den begrundede

arealangivelse og den tilhørende kulturhistoriske beskrivelse, der viser om et areal skal betegnes som nationalt eller regionalt bevaringsværdigt. Først da er arealet klar til den eksterne database, som var det oprindelige formål med udpegningen, nemlig oplysning eller rettere "advarselsblink" til bygherren om lokaliteter, der vil være særligt kostbare at udgrave, jf. Museumslovens § 23 stk. 4².

Kulturarvsarealerne og sognebeskrivelsen

Kulturarvsarealerne er samtidig knyttet til sognebeskrivelsen og databasen rettes ad hoc. Det fremgår efterhånden af kulturarvsarealerne i sognebeskrivelsen, om arbejdet med et areal er endeligt afsluttet og udpeget. Kulturarvsarealerne er således samtidig blevet en helt naturlig del af DKC's sognebeskrivelse, der som bekendt rummer "punktmarkeringer" over de erkendte arkæologiske data. Udover punktmarkeringer har der hidtil indgået enkelte arealangivelser i sognebeskrivelsen. Det kan være fredede områder eller udgravningsarealer etc. Men nogen oversigt med egentlige arealangivelser har sognebeskrivelsen ikke hidtil rummet. Det gør den fremover. Planmæssigt bliver kulturarvsarealerne således et helt naturligt redskab i den forberedende sagsbehandling i forbindelse med alle former for forestående jordbehandling. Et værktøj som især museerne skal benytte, men som alle andre også kan orientere sig i.

Det fremgår tydeligt ved Kulturarvsstyrelsens gennemgang af materialet, at udpegningen bygger på høj faglig troværdighed og i mange tilfælde et udpræget personligt kendskab til kildematerialets værdi i det lokale område, som det også var ønsket fra starten. Efterhånden som udpegningerne rullede ind i styrelsen stod det klart, at en lang række museer ønskede at få flere arealer med, end det man kunne betegne som absolut af national bevaringsværdi. Mange valgte selv at udpege henholdsvis nationale og regionale bevaringsværdige lokaliteter. Andre har udelukkende indsendt nationale arealer. Denne vurdering var fra starten tiltænkt Kulturarvsstyrelsen, idet den samlede vurdering ville give et særdeles godt landsdækkende overblik. Kulturarvsstyrelsen foretager alligevel vurderingen af national og regional, og for en

stor dels vedkommende er denne vurdering sammenfaldende med museernes, men der forekommer også en del ændringer til både den ene og den anden side.

Det kan ikke undgås, at der er meget "eksamensstof" i de – ja, man kan næsten kalde dem "klassiske" – lokaliteter, der er blandt indberetningerne f.eks. mellemneolitiske lokaliteter, byhøje og middelalderbyer. På den anden side er der mange spændende overraskelser f.eks. i den guldgrube af tilsandede landsbyer, der ligger fredsommeligt og anonymt, men som gemmer på det man kunne betegne udratiske "Pompeji" lokaliteter. Det giver næsten sig selv, at disse rummer et enestående kildemateriale og er af national betydning og det er lige netop grunden til, at omverdenen skal være særlig opmærksomhed på netop disse arealer.

For Kulturarvsstyrelsens medarbejdere har det været og er det stadig et privilegium at få lejlighed til at gennemgå det enestående materiale fra alle landets dele. Og tilbagemeldingerne fra mange museer har været: "Jamen – hvorfor søren har vi ikke gjort det tidligere"; "det har vi savnet i mange år" eller "det har vi skam allerede lavet til vort planarbejde".

Ikke uden problemer

Når 48 museer skal "synges den samme sang" sker det naturligvis ikke uden problemer, slet ikke, hvis der er tale om et helt nyt system, hvilket man må betegne kulturarvsarealerne for at være. I nogle tilfælde er der udpeget områder, som rummer hundredvis eller endda tusindvis af hektar. I disse områder er der ikke nødvendigvis nogen arkæologisk kulturhistorisk sammenhæng mellem de spredte fundkoncentrationer, og ofte er der store fundtomme områder mellem disse. Selvom vi alle er vant til, at tænke i fund og arealer, så er det som om, at erkendelsen af, omfanget af et arkæologiske komplekst af den ene alle anden art, er vanskelig for os at håndtere. Dette skyldes formentlig dels, at vi i mange år har arbejdet i traceer og ofte aldrig ser udstrækningen af vore lokaliteter, og dels at vi kun uhyre sjældent har regulære totaludgravninger og forskningsgravninger, der afdækker f.eks. hele landbyområder.

Det må derfor ofte komme an på et skøn, når man skal sætte grænsen på et kulturarvsareal. Det hjælper lidt når der er tale om synlige anlæg, eller sortjordspladser, men ofte har museerne ladet kulturarvsarealet følge dels selvfølgelig fundkoncentrationen og det de kender til fra f.eks. rekognosceringer, og dels følge et naturligt topografisk plateau etc. Kun prøveudgravning, fosfatanalyser, georadar, magnetometri etc. vil kunne bevise om det er korrekt. Men det vigtigste er, at vi ikke overdriver og at den faglige troværdighed er i orden, samt at vi alle retter vor opmærksomhed mod arealerne, og ad den vej får flere oplysninger, som f.eks. bevaringsgrad og nedslidning ved dyrkning etc.

Beskyttelse af kulturarvsarealer

Ved en række møder og foredrag er jeg stødt på den antagelse om kulturarvsarealerne at: ”nu skal der prioriteres, og så skal resten kasseres”. Denne misforståelse må rettes en gang for alle. I dette land gælder museumsloven for alle arkæologiske fund: det være sig det endnu ukendte antal kulturarvsarealer regionale såvel som nationale, det være sig de efterhånden 160.000 punkter i sognebeskrivelsen, eller de hen ved 30.000 fredede fortidsminder og derudover er resten af det danske landområde beskyttet af § 27 i museumsloven. Så må man sige, at vi er dækket ind med både livrem og seler. Størstedelen af kulturarvsarealerne har vist sig, at ligge i dyrket mark, og der er stadig alvorlige problemer med nedslidningen af disse områder³. En database over det konkrete arkæologiske materiale er en gave i den sammenhæng.

Noter

1. Vejledning til Museerne:

Kulturarvsarealer. Information og vejledning. Kulturarvsstyrelsen 2003-2004. Udarbejdet af Eva Hübner og Anne Nørgård Jørgensen,.

2. Projektoplæg:

Landsdækkende kortlægning af arkæologiske kulturarvsarealer af national betydning. Anne Nørgård Jørgensen, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat og Henrik Jarl Hansen, Det Kulturhistoriske Centralregister. 2001.

På nuværende tidspunkt nyder kulturarvsarealerne ingen særlig beskyttelse ud over museumsloven bestemmelser.

Det internationale arbejde

Udpegningen af kulturarvsarealerne blev præsenteret i det Europæisk Arkæologisk Råd (EAC European Archaeological Council) i 2003. Danmark dvs. Kulturarvsstyrelsen blev medlem af EAC 4. marts 2004. Det viser sig at udpegning af kulturarvsarealer ligger på linje med tiltag i de lande, som vi normalt vil sammenligne os med på kulturarvsområdet f.eks. England og Holland. Her er problemerne omkring nedslidning af fortidsminder pga. dyrkning ligeså mærkbare, som i Danmark. Både i EAC og i EAA (European Archaeological Association) foretages i øjeblikket et stort arbejde med at etablere en dialog omkring kulturarven og den såkaldte ”CAP”: EU’s fælles landbrugspolitik vedr. de kommende års omstruktureringer på dette felt. Kulturarvsarealerne kan blive til stor nytte i fremtiden, når der helt uundgåeligt vil ske ændringer i arealudnyttelsen i Danmark og EU landene generelt. Så bliver det en stor gevinst for dansk arkæologi, at vi er godt rustet, når der skal ske nye beskyttelsestiltag af den ene eller anden art. Politiske tiltag af den slags kommer som lyn fra en klar himmel, og så er det for sent, at samle sammen og gøre status. ”Toget er kørt” for arkæologi, hvis vi ikke på forhånd kender vort materiale godt nok selv. Det gør vi, når vi har vor samlede database over de nationale og regionale bevaringsværdige kulturarvsarealer klar.

3. Analyse af dyrkningstruslen i Danmark:

Pilotundersøgelse i samarbejde med lokalmuseerne vedr. ”dyrkningstruslen og klassiske lokaliteter” i 1998. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, Anne Nørgård Jørgensen. Resultatet heraf viste, at der årligt finder en nedslidning sted på 0,5-2 cm på vore erkendte lokaliteter. 34 museer besvarede undersøgelsen. 19 museer havde 23 oplysninger om nedslidning over en årrække, samt fotodokumentation.